

Ηλεκτρονικό περιοδικό της
Ιεράς Μητροπόλεως
Κυρηνείας

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ

ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΦΑΣΙΣΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΣΤΗΝ
ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΙ ΥΠΕΡΒΑΣΗΣ ΤΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 6

2019

ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΦΑΣΙΣΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΙ ΥΠΕΡΒΑΣΗΣ ΤΟΥ

Abstract: The article examines the existence of neo-fascist parties and groups in modern Europe in our era of distress and confusion. In order to characterise the latter as neo-fascist, it is first of all necessary to identify the degree to which they have been influenced by traditional fascism which prevailed in Europe during the interwar period. In any case, the current neo-fascist/radical right parties are characterised by extreme nationalism, racism—that could even be religiously motivated—and also populism. They remain a serious threat to certain groups of people in the European world and beyond, therefore to identify and peacefully and democratically confront them is undoubtedly necessary.

Keywords: Neofascism; Extreme Right Parties; Racism; Populism; Liberal Democracy; Education.

Είσαγωγικά

Είναι γνωστό ότι η ιδεολογία του φασισμού/ναζισμού εμφανίστηκε και κυριάρχησε στην Ευρώπη, κυρίως στην Ιταλία και στη Γερμανία, μεταξύ των ετών 1919-1945. Από την άποψη της όρολογίας, έχουν χρησιμοποιηθεί οι όροι «ιδεολογία του φασισμού»,¹ «φασιστικό κίνημα»,² «κολλάζ διαφόρων πολιτικών και φιλοσοφικών ιδεών».³ Μεταξύ των προσεγγίσεων που αφορούν την ιδεολογική φύση του φασισμού επιβάλλεται εξ αρχής, νομίζω, να σημειωθεί η άποψη του R. O. Paxton ότι ο φασισμός «δεν διαθέτει τις βάσεις ενός φιλοσοφικού συστήματος»,⁴ στον βαθμό που διακήρυσσε ότι διέθετε λ.χ. το σοβιετικό καθεστώς. Έξ ἄλλου, ὅσον ἀφορᾷ τὴ

---

* Πτυχιούχος τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας (1991) καὶ διδάκτωρ φιλοσοφίας (2002) τοῦ ΕΚΠΑ. Ἴχει γράψει βιβλία καὶ ἄρθρα πάνω σὲ ζητήματα βυζαντινῆς καὶ ρωσικῆς φιλοσοφίας. Ἴχει μεταφράσει (2015) τὸ βιβλίο «Ἄριστη αὐτοκρατορία» τοῦ Γιάροσλαβ Πέλικαν. Διαχειρίζεται τὴν ἱστοσελίδα «Φιλοσοφικὴ σκέψις», ἐνῶ εἶναι σύμβουλος ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ «Στέπα».

¹ Emilio Gentile, *Φασισμός. Ἱστορία καὶ ἐρμηνεία*, μετ. Β. Κασιφός, Ἀσίνη, Ἀθήνα 2011, σ. 101 κ.έ.

² Hannah Arendt, *Τὸ ὁλοκληρωτικὸ σύστημα*, μετφρ.: Γ. Λάμπας, Εὐρύαλος, Ἀθήνα 1988, σ. 38· Robert O. Paxton, *Ἡ ἀνατομία τοῦ φασισμού*, μετ. Κ. Χαλμούκου, Κέδρος, Ἀθήνα 2006, passim.

³ Umberto Eco, *Περὶ φασισμού καὶ πολέμου*, μετφρ.: Ἄν. Παπασταύρου, Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 2018, σ. 44.

⁴ Robert O. Paxton, *Ἡ ἀνατομία τοῦ φασισμού*, σ. 30.

Γερμανία, έχουν κατά καιρούς χρησιμοποιηθεί οι όροι «ναζιστική ιδεολογία»⁵ και «έθνικοσοσιαλιστική κοσμοθεωρία»,⁶ με τὰ χαρακτηριστικά «τοῦ ἀντιμπολσεβικισμοῦ καὶ τοῦ μιλιταρισμοῦ».⁷

Τὶς τελευταῖες δεκαετίες συζητεῖται⁸ εὐρύτατα τὸ ζήτημα τῶν νεοφασιστικῶν συμπεριφορῶν ποὺ παρατηροῦνται ὄχι μόνον στὴν Εὐρώπη ἀλλὰ παγκοσμίως. Γιὰ λόγους ἱστορικούς καὶ μεθοδολογικούς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀποφυγὴ παρερμηνειῶν, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ πρέπει νὰ ἀναγνωρίζει κανεὶς τὸν κλασικὸ φασισμό ὡς τέτοιο⁹ στὶς σύγχρονες ἐκδηλώσεις κομμάτων, κινήματων καὶ ομάδων, ὥστε νὰ κάνει ἐν συνεχείᾳ λόγο γιὰ νεοφασισμό. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτή, τὸ ἐπίθετο «νέος» θὰ πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ εἴτε ὡς μία νέα ἐκδήλωση τοῦ παλαιοῦ φασισμοῦ, διατηρώντας ὁπωσδήποτε ὀρισμένα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά του, εἴτε ὡς μία συνέχεια-ἀντίγραφο τοῦ παλαιοῦ φασισμοῦ.

Εἶναι ὅμως γεγονός ὅτι, ἂν καὶ σήμερα διάφορα κόμματα, κινήματα καὶ ομάδες ἐκφράζουν φασιστικὲς ἀπόψεις ἢ παρουσιάζουν φασιστικὰ χαρακτηριστικά, με κοινὴ ἀφετηρία τὸ ἐθνικιστικὸ, τὸ ρατσιστικὸ καὶ τὸ λαϊκιστικὸ στοιχεῖο, ὡστόσο διαπιστώνονται πολλὲς διαφορὲς σὲ σχέση μετὰ τὴ μορφή καὶ τὴ λειτουργία τοῦ φασιστικοῦ καὶ ναζιστικοῦ κόμματος τὴν ἐποχὴ τῆς κυριαρχίας τους. Γιὰ παράδειγμα, τὰ σύγχρονα ἀκροδεξιὰ κόμματα (Radical Right, Extreme Right),¹⁰ τὰ ὁποῖα, σημειωτέον, ἀποφεύγουν τεχνηέντως στὶς ὀνομασίες τους τὸν τίτλο «νεοφασιστικά», οὔτε προτείνουν «τὴν ἀντικατάσταση τῆς δημοκρατίας ἀπὸ μονοκομματικὴ

⁵ Ἐνδεικτικῶς βλ. Φράντς Νόϋμαν, *Βεεμὼθ. Ἡ δομὴ καὶ ἡ πρακτικὴ τοῦ Ἐθνικοσοσιαλισμοῦ (1933-1944)*, μετφρ.: Β. Τομανᾶς, Νησίδες, 2018, σ. 51-53· Hannah Arendt, *Τὸ ὀλοκληρωτικὸ σύστημα*, passim.

⁶ Προχείρως βλ. Lionel Richard, *Ναζισμὸς καὶ κουλτούρα*, μετφρ.: Λ. Ἀβαγιανοῦ, Ἀστέρι, Ἀθήνα 1980, σ. 66.

⁷ Ε. Д. Моджинской (ред.), *Κριτικὰ ἰδεολογίᾳ νεοφασισμοῦ* [Κριτικὴ τῆς ιδεολογίας τοῦ νεοφασισμοῦ], Мысль, Μόσχα 1976, passim.

⁸ Ἐνδεικτικῶς βλ. Hannah Arendt, *Τὸ ὀλοκληρωτικὸ σύστημα*, σ. 33· Γκιουζέππε Γκάντι, *Ὁ νεοφασισμὸς στὴν Εὐρώπη*, μετφρ.: Μπ. Τζουλιάνο-Βακαλοπούλου, Νέα Σύνορα, Ἀθήνα 1975· Aleksandr Shchirkov, *Traditionalism, Liberalism and Neo-Nazism in the Current Political Space*, μετφρ.: J. Zimarskaya and J. D. Evick, Μόσχα 2016.

⁹ Πβ. Umberto Eco, *Περὶ φασισμοῦ καὶ πολέμου*, σ. 53-54: «Εἶναι δυνατόν νὰ ἀφαιρέσουμε ἀπὸ ἕνα φασιστικὸ καθεστῶς μία ἢ περισσότερες πλευρὲς καὶ πάντα νὰ τὸ ἀναγνωρίζουμε ὡς φασιστικὸ. Ἀφαιρέστε ἀπὸ τὸν φασισμό τὸν ἱμπεριαλισμὸ καὶ θὰ ἔχετε τὸν Φράνκο καὶ τὸν Σαλαζάρ· βγάλτε τὸν ἀποικιοκρατισμὸ καὶ θὰ ἔχετε τὸν φασισμό τῶν Βαλκανίων. Προσθέστε στὸν ἰταλικὸ φασισμό ἕνα ριζοσπαστικὸ καπιταλισμὸ (ποὺ ποτὲ δὲν γοήτευσε τὸν Μουσολίνι) καὶ θὰ ἔχετε τὸν Ἴεζρα Πάουντ».

¹⁰ Ἐνδεικτικῶς βλ. Jens Rudgren (ed.), *The Oxford Handbook of the Radical Right*, Oxford University Press, 2018, passim.

δικτατορία» ούτε εισηγούνται «τὴν διεξαγωγή ἐπεκτατικῶν πολέμων».¹¹ Εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι τόσο ἡ τοποθέτηση ὅτι ὁ φασισμός «δὲν εἶναι μία πρόκληση, ἀλλὰ ἓνα μεγάλο πρόβλημα, ἐπειδὴ ὁδηγεῖ ἀναπόφευκτα στὸν δεσποτισμό καὶ στὴ βία καὶ συνεπῶς συνιστᾷ κίνδυνο γιὰ τὴν κοινωνία»,¹² ὅσο καὶ ἡ ἄποψη ὅτι ὑπάρχει ὁ κίνδυνος «ἐνὸς φασισμοῦ γενικῆς χρήσης»,¹³ δηλαδή μιᾶς ἄστοχα γενικευμένης ἀπόδοσης φασιστικῆς συμπεριφορᾶς σὲ πρόσωπα καὶ πρακτικές, θὰ πρέπει νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν στὴ σχετικὴ συζήτηση, ὥστε νὰ ἀποφεύγονται βεβιασμένες καὶ ἄδικες ἀποτιμήσεις.

Νὰ προστεθεῖ, τέλος, ὅτι σήμερα συζητοῦνται ὄχι μόνον ἡ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ λεγόμενου «νεοφασισμοῦ» ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνδεχόμενο ἐνὸς «μεταφασισμοῦ», ἐνὸς ὅρου ὁ ὁποῖος περιγράφει «ἓνα μεταβατικὸ φαινόμενο, ἐν ἐξελίξει, ὄχι ἀκόμα ἀποκρυσταλλωμένο», τὸ ὁποῖο «δὲν ἔχει τὴν ἴδια ὑπόσταση μὲ τὴν ἔννοια τοῦ φασισμοῦ»,¹⁴ ἂν καὶ θυμίζει φασιστικὲς πρακτικές.

Ἔτσι στὴν παρούσα μελέτη θὰ παρουσιάσω ὀρισμένες σύγχρονες ὀψεις-ἐκδηλώσεις αὐτοῦ τοῦ φαινομένου, καθιερωμένου ὑπὸ τὸν ὄρο «νεοφασισμός» ἀλλὰ καὶ χαρακτηριζόμενου συχνὰ ὡς «μορφώματος», στὴν Εὐρώπη καὶ στὴ Ρωσία. Παράλληλα, καὶ ἐπειδὴ γιὰ νὰ συγκροτηθεῖ ὁμαλὰ ἡ σύγχρονη κοινωνία εἶναι ἀναγκαῖο νὰ θεμελιωθεῖ ἡ ἀνεκτικότητα καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν Ἄλλο, στὴ συνέχεια θὰ συζητηθοῦν ἐνδεικτικοὶ τρόποι διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ κοινωνία μπορεῖ νὰ σταθεῖ ἀπέναντι στὶς παρατηρούμενες φασιστικὲς συμπεριφορὲς καὶ νὰ τὶς ὑπερβεῖ.

Α΄.

Ἄν καὶ σκοπὸς τῆς παρούσης μελέτης δὲν εἶναι ἀπλῶς μία ἱστορικὴ ἀφήγηση καὶ παράλληλα μία στατιστικὴ καταγραφή, ἔχει ὅπωςδήποτε ἐνδιαφέρον, καὶ εἶναι καὶ ἀναγκαῖο, νὰ δεῖ κανεὶς, σὲ μία συγκριτικὴ ἐξέταση, ὀρισμένα ἀπὸ τὰ κοινὰ γνωρίσματα ἀλλὰ καὶ τὶς διαφορὲς μεταξὺ τῶν νεοφασιστικῶν μορφωμάτων καὶ

¹¹ Robert O. Paxton, *Ἡ ἀνατομία τοῦ φασισμοῦ*, σ. 258.

¹² Rob Riemen, *Ἡ ἀέναη ἐπιστροφή*, μετφρ.: Ἀλεξάνδρα Ζώη, Πατάκης, Ἀθήνα 2016, σ. 13-14.

¹³ Emilio Gentile, *Φασισμός. Ἱστορία καὶ ἐρμηνεία*, σ. 82.

¹⁴ Enzo Traverso, *Τὰ νέα πρόσωπα τοῦ φασισμοῦ*, μετφρ.: Ν. Κούρκουλος, Ἐκδόσεις τοῦ Εἰκοστοῦ Πρώτου, Ἀθήνα 2017, σ. 13-14.

έκδηλώσεων στη σημερινή Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένης και της Ρωσίας, ώστε να προχωρήσει στην εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.

Όπωςδήποτε θα πρέπει να τονισθεί ότι ο νεοφασισμός στην Ευρώπη συνδέεται και σήμερα με διάφορες μορφές εθνικισμού. Στο σημείο αυτό, και για την ακρίβεια του πράγματος, θα σημειώσω ότι «υπάρχει μία διαφορά ανάμεσα στον εθνικισμό που έχει κίνητρο την εξάλειψη της καταπίεσης και στον εθνικισμό που αποσκοπεί στην κυριαρχία επί των άλλων».¹⁵ Για να αναφέρω ένα παράδειγμα: ο ινδικός εθνισμός/πατριωτισμός, όπως αυτός διατυπώθηκε και εκφράστηκε με τον Μαχάτμα Γκάντι, στράφηκε ως γνωστόν έναντι της βρετανικής αποικιοκρατίας.¹⁶ Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ο εθνισμός/πατριωτισμός του Γκάντι περιλαμβάνεται στους εθνικισμούς που αναφέρονται τις τελευταίες δεκαετίες και στρέφονται κατά συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων.

Αντιθέτως, αναδεικνύεται σήμερα ο εθνικισμός ως μέρος του νεοφασισμού εκεί όπου διαπιστώνονται κοινωνικά προβλήματα (λ.χ. ασφάλεια, εγκληματικότητα, ανεργία), τα οποία προκύπτουν άμεσα ή έμμεσα από το μεταναστευτικό ζήτημα. Έδω ο νεοφασισμός συνοδεύεται από έναν λαϊκισμό που αγγίζει τις μεγαλύτερες μάζες ανθρώπων και μάλιστα νέων σε ηλικία, ιδίως με τις υπεραπλουστευμένες προσεγγίσεις της κοινωνικής/πολιτικής πραγματικότητας τις οποίες προτείνει. Αλλά εύστοχα διευκρινίζεται ότι ο λαϊκισμός αποτελεί «ένα πολιτικό εργαλείο που αποσκοπεί στον στιγματισμό του αντιπάλου».¹⁷ Ως εκ τούτου ο λαϊκισμός είναι μία μέθοδος, εργαλείο μιᾶς ιδεολογίας, αλλά όχι ιδεολογία.

Αναπτύσσεται δε σταδιακά ένας διαχωρισμός, μέσα στην κοινωνία, ανάμεσα στο «εμείς» και στο «αυτοί», πράγμα βεβαίως που παρατηρείτο και την εποχή κυριαρχίας του φασισμού/ναζισμού. Ο διαχωρισμός αυτός δεν έχει μόνον εθνικό, αλλά και θρησκευτικό χαρακτήρα, όπως και χαρακτήρα ταυτότητας. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για μία προσπάθεια δαιμονοποίησης του ξένου και του διαφορετικού. Η ρητορική που συνοδεύει τον διαχωρισμό αυτόν χαρακτηρίζεται από εκφράσεις μίσους και ξενοφοβίας και μάλιστα προς συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες (μετανάστες, όμοφυλόφιλους, ακτιβιστές, κ.ά.).

¹⁵ Jason Stanley, *Πώς λειτουργεί ο φασισμός*, σ. 118.

¹⁶ Ενδεικτικώς βλ. Thomas R. Trautmann, *Ινδία. Σύντομη ιστορία ενός μεγάλου πολιτισμού*, μετφρ.: Μ. Παπαηλιάδη, Π.Ε.Κ., Αθήνα 2019, σ. 319 κ.έ.

¹⁷ Enzo Traverso, *Τὰ νέα πρόσωπα του φασισμού*, σ. 23.

Άλλα ό νεοφασισμός έχει, κατά περίπτωση, και θρησκευτικό περιεχόμενο. Άκόμα και σ' αυτήν την έκδοχή, πάντως, οί έκδηλώσεις του νεοφασισμού δέν είναι σαφώς όριοθετημένες και με απόλυτη ισχύ, εάν ληφθεϊ ύπ' όψιν ότι «ένας αϋθεντικά άμερικανικός φασισμός στις ΗΠΑ θα στρεφόταν κατά τών μαύρων, στη Δυτική Εϋρώπη θα στρεφόταν κατά τών ισλαμιστών παρά κατά τών έβραίων, στην Άνατολική Εϋρώπη θα ήταν κατά τών Έβραίων και κατά τών Δυτικών. Τα νέα φασιστικά καθεστῶτα θα προτιμοϋσαν τὸ γενικά άποδεκτὸ πατριωτικὸ ένδυμα τῆς δικῆς τους χώρας και εποχῆς παρά τα ξένα πλέον σύμβολα τῆς σβάστικας και του fascio». ¹⁸ Πάντως, είναι άναμφισβήτητο ότι στη σημερινή εποχή και στον άντισημιτισμό πὸν είναι πάντοτε παρών, ¹⁹ έχει προστεθεϊ στις εϋρωπαϊκές κοινωνίες ή ισλαμοφοβία. ²⁰

Έπίσης κατά περίπτωση, οί εκφράζοντες μία νεοφασιστική συμπεριφορά έπιτελοϋν πράξεις βίας, προχωρώντας με εύκολία και στην άφαίρεση τῆς ανθρώπινης ζωῆς. Πάντως, οί σύγχρονες φασίζουσες μορφές συμπεριφορᾶς, εκπροσωπούμενες μέσα από άντίστοιχα κόμματα, δέν έχουν στο πρόγραμμά τους «νά ξαναστήσουν άποικιακές αϋτοκρατορίες οϋτε να ύποκινήσουν πολέμους και μοιράζονται έναν καταρχήν “ειρηνόφιλο” άντιαμερικανισμό». ²¹

Άν και τα νεοφασιστικά/άκροδεξιά κόμματα στην Εϋρώπη μέμφονται την κοινοβουλευτική δημοκρατία, ώστόσο χρησιμοποιοϋν τις έλευθερίες πὸν αϋτή παρέχει και έτσι εκπροσωποϋνται σήμερα στα Κοινοβούλια τών χωρῶν τους. Πάντως, για την ιστορία, και επειδη ίσως δέν είναι ιδιαίτέρως γνωστό, θα πρέπει να σημειωθεϊ ότι

«όταν γράφει κανείς για τόν φασισμό στη Σκανδιναβία, στη Βρετανία, στις Κάτω Χῶρες, ή ακόμα και στη Γαλλία, άναγκαστικά γράφει για κινήματα πὸν περιορίστηκαν στην έκδοση μιᾶς έφημερίδας, στην όργάνωση διαδηλώσεων, στις συναθροίσεις στις γωνιές τών δρόμων. Ό Χοσέ Άντόνιο Πρίμο δέ Ριβιέρα και τα φασιστικά κινήματα στη Γαλλία δέν συμμετεϊχαν ποτέ στην εκλογική διαδικασία». ²²

Μάλιστα διαπιστώνεται ότι τα σύγχρονα άκροδεξιά κόμματα άποφεϋγουν έπιμελῶς να άποκαλοϋνται φασιστικά/νεοφασιστικά, άπομακρυνόμενα από «τή γλώσσα και τά

¹⁸ Robert O. Paxton, *Η άνατομία του φασισμού*, ό.π., σ. 242.

¹⁹ Ό.π., σ. 87-92, 102.

²⁰ Ό.π., σ. 36.

²¹ Ό.π., σ. 37.

²² Robert O. Paxton, *Η άνατομία του φασισμού*, σ. 79.

σύμβολα του φασισμού».²³ Έτσι ο χαρακτηρισμός αυτός, ασφαλώς όχι άστοχος, αποδίδεται από τους αντιπάλους τους.

Ύστερα από την επισήμανση των κυριοτέρων χαρακτηριστικών που διακρίνουν τα σύγχρονα νεοφασιστικά/άκροδεξιά κόμματα, ας δοῦμε τώρα ὀρισμένα συγκεκριμένα παραδείγματα.²⁴

Στη Γαλλία είναι γνωστό ὅτι ἡ «ἄκρα δεξιά» ἐκφράζεται κοινοβουλευτικὰ ἐδῶ καὶ ἄρκετὰ χρόνια μὲ τὴ μορφή τοῦ «Ἐθνικοῦ Μετώπου» (Front National). Ὡστόσο, ὁ γαλλικὸς ἐθνικισμὸς ἔχει μίᾳ μακρὰ παράδοση πού δὲν συσχετίζεται ἀπολύτως καὶ πάντοτε μὲ φασιστικὰ (ὑπὸ τὴν στενὴ ἔννοια τοῦ ὄρου) χαρακτηριστικὰ. Στὴ σχετικὴ συζήτηση ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι «τὸ χάρισμα τῆς Μαρι Λεπέν δὲν ἔχει πολλὰ κοινὰ μὲ τὸ χάρισμα τοῦ Μουσολίνι ἢ τοῦ Χίτλερ. Τὸ Ἐθνικὸ Μέτωπο δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ πιστοὺς ὀπαδούς, ἀπὸ ἓνα θεοποιημένο ἡγέτη, οὔτε ἀπὸ μίᾳ πολιτικὴ θρησκείᾳ».²⁵ Μεταξὺ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μετώπου θὰ σημειώσω τὶς ἀντιμεταναστευτικὲς του τοποθετήσεις του,²⁶ ἀλλὰ καὶ τὴ ρητορικὴ του κατὰ τῆς παγκοσμιοποίησης.²⁷

Στὴ σημερινὴ Ἰταλία, τὸ κόμμα ὑπὸ τὸν τίτλο «Λέγκα τοῦ Βορρά» (Lega Nord) ἐκφράζει τὴν ἀντίστοιχη ρητορικὴ κατὰ τῆς μετανάστευσης καὶ τῆς παγκοσμιοποίησης, χαρακτηριζόμενο καὶ αὐτὸ τὸ κόμμα ὡς ἐθνικιστικὸ καὶ ἄκροδεξιό. Ἐὰν πάντως ἡ πολιτικὴ αὐτὴ θεωρηθεῖ ὅτι σήμερα συνιστᾷ μίᾳ ἀπειλὴ γιὰ τὴν ἰταλικὴ κοινωνία καὶ τὴν Εὐρώπη, θὰ σημειώσω παρενθετικὰ μίᾳ ἄλλῃ, ὁμολογουμένως ἐνδιαφέρουσα ἀλλὰ καὶ συζητήσιμη, ἀναφερόμενη στὴν Ἰταλία τῆς δεκαετίας τοῦ '70, ἄποψη τοῦ Ρενάτο Κούρτσιο, ἰδρυτὴ τῶν «Ἐρυθρῶν Ταξιαρχιῶν»:

Ἐμεῖς στοχεύαμε στὴν καρδιὰ τοῦ κράτους, στὴ Χριστιανοδημοκρατία. Δὲν βλέπαμε στοὺς φασίστες ἓναν ὑπαρκτὸ κίνδυνο, ἀντίθετα ἀπαντούσαμε στοὺς τομεῖς τοῦ κινήματος πού ἀκόμα ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν ἐπονομαζόμενη ἀντιφασιστικὴ πάλη, πὼς εἶχαν

²³ Ο.π., σ. 255.

²⁴ Γιὰ τὸν φασισμό στὶς χῶρες πού ἀναφέρω ἐδῶ, εἶναι ἐπαρκὴς ἡ βιβλιογραφία πού παραθέτει ὁ Robert O. Paxton, *Ἡ ἀνατομία τοῦ φασισμού*, σ. 334-346. Ὅπου χρειάζεται, παραθέτω συμπληρωματικὴ βιβλιογραφία.

²⁵ Enzo Traverso, *Τὰ νέα πρόσωπα τοῦ φασισμού*, σ. 149.

²⁶ Jason Stanley, *Πῶς λειτουργεῖ ὁ φασισμός*, σ. 183.

²⁷ Enzo Traverso, *Τὰ νέα πρόσωπα τοῦ φασισμού*, σ. 44.

παρεκκλίνει εξαιτίας μιᾶς μεταπολεμικῆς κουλτούρας ἤδη ξεπερασμένης, πὸ ἀπλῶς ἀκόμα βόλευε καὶ ἔκρυβε τοὺς πραγματικοὺς κινδύνους.²⁸

Στὴν προσέγγιση αὐτὴ φαίνεται ὅτι ὁ φασισμός/νεοφασισμός στὸν ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ συγγραφέας, δὲν συνιστᾷ πραγματικὴ ἀπειλὴ γιὰ τὴν κοινωνία, ἀκριβῶς διότι δὲν διαθέτει τὶς προϋποθέσεις ὥστε νὰ καταλάβει τὴν ἐξουσία, ὅπως σὲ παλαιότερες ἐποχές, ἐνῶ ἡ λεγόμενη ἀντιφασιστικὴ πάλη βασίζεται κατ’ αὐτὸν σὲ μία ξεπερασμένη ἀντίληψη. Ἔχει δὲ σημασία, γιὰ τὴ σύγχρονη συζήτηση, ἡ πιὸ πρόσφατη ἄποψη τοῦ Οὐμπέρτο Ἔκο ὅτι «ἡ Ἐθνικὴ Συμμαχία πὸ γεννήθηκε ἀπὸ τὸ MSI [Movimento Sociale Italiano] εἶναι σίγουρα ἓνα δεξιὸ κόμμα, ἀλλὰ δὲν ἔχει ιδιαίτερη σχέση μὲ τὸν παλιὸ φασισμό».²⁹

Ἀλλὰ καὶ στὴν Ἑλβετία τὸ ἀκροδεξιὸ κόμμα, ὑπὸ τὴν ὀνομασία «Ἑλβετικὸ Λαϊκὸ Κόμμα» (Schweizerische Volkspartei), ἐκφράζει ἀντιμεταναστευτικὲς θέσεις. Γιὰ παράδειγμα, τὸ Κόμμα αὐτό, τὸ 2016, πρότεινε τὴ διενέργεια ἐνὸς δημοψηφίσματος μὲ τὸ ὁποῖο θὰ ἀπελεύονταν «οἱ μετανάστες ἐὰν ἦταν ἔνοχοι γιὰ ὁποιοδήποτε παράπτωμα».³⁰ Ἐν τούτοις, ὡς γνωστόν, ἡ διεξαγωγὴ τοῦ δημοψηφίσματος ματαιώθηκε.

Ὑπὸ τὴν παραπλανητικὴ ὀνομασία «Κόμμα γιὰ τὴν ἐλευθερία» (Partij voor de Vrijheid) ἔχει δημιουργηθεῖ καὶ δρᾷ ἡ ἐκδοχὴ τοῦ νεοφασισμοῦ στὴν Ὀλλανδία. Οἱ θέσεις αὐτοῦ τοῦ Κόμματος, πὸ ἐπίσης συγκροτοῦνται ἀπὸ ἓνα μείγμα ἐθνικισμοῦ καὶ λαϊκισμοῦ, προβάλλονται μέσα ἀπὸ ψεῦδη καὶ διαστρεβλώσεις σὲ βαθμὸ πὸ εἶναι εὐκόλο νὰ ἐξαπατηθεῖ ὁ πολίτης καὶ ἡ κοινωνία.³¹

Οἱ περιπτώσεις τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Αὐστρίας εἶναι κάπως διαφορετικὲς ἀπὸ τὶς ἀναφερθεῖσες, ἐὰν μάλιστα ληφθεῖ ὑπ’ ὄψιν ὅτι ἐκεῖ οἱ ρίζες τοῦ φασιστικοῦ μορφώματος εἶναι βαθύτερες. Μάλιστα τὰ χαρακτηριστικὰ τους εἶναι παρόμοια: τρομοκρατικὴ συμπεριφορὰ πρὸς τοὺς μετανάστες καὶ τοὺς περιθωριοποιημένους, ἴσως μία σαφέστερη ἰδεολογικὴ κατοχύρωση στὰ θεωρητικὰ κείμενα τοῦ Χίτλερ καὶ τοῦ Γκέμπελς, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ κοινοβουλευτικὴ ἐκπροσώπηση. Πάντως εἶναι χαρακτηριστικὸ (ἂν καὶ ἀναμενόμενο) ὅτι, ἐνῶ ἐπιζητοῦν τὴν εἴσοδό τους στὸ κοινοβούλιο, τὰ νεοφασιστικὰ μορφώματα, ὅπως ἡ «Ἐναλλακτικὴ γιὰ τὴν Γερμανία»

²⁸ Ρενάτο Κούρτσιο, *Μὲ ξεσκέπαστο πρόσωπο*, Διάδοση, Ἀθήνα 2011, σ. 99.

²⁹ Umberto Eco, *Περὶ φασισμοῦ καὶ πολέμου*, σ. 44.

³⁰ Jason Stanley, *Πῶς λειτουργεῖ ὁ φασισμός*, σ. 133-134.

³¹ Γιὰ τὴν περίπτωση τῆς Ὀλλανδίας βλ. ἀναλυτικὰ Rob Riemen, *Ἡ ἀέναη ἐπιστροφή*, σ. 53-90.

(Alternative für Deutschland) και τὸ «Κόμμα Ἐλευθερίας» (Freiheitliche Partei Österreichs) διακηρύσσουν, σὲ κάθε ἀφορμῇ, τὸν ἀντικοινοβουλευτισμὸ τους. Παράλληλα, οἱ νεοφασιστικὲς ομάδες (ποικιλώνυμες καὶ πολυσυλλεκτικὲς) ἐκφράζονται μὲ συγκεκριμένα σύμβολα (λ.χ. οἱ σκίνχεντ χρησιμοποιοῦσαν ναζιστικὰ σύμβολα), ὑπὸ τοὺς ἤχους συγκεκριμένης μουσικῆς, ἐνῶ συνολικὰ διακρίνονται ἀπὸ μία στρατιωτικοποιημένη λογική. Ὡστόσο, θὰ πρέπει νὰ λεχθεῖ ὅτι ἡ δράση τῶν νεοφασιστικῶν μορφωμάτων στὴ Γερμανία καὶ στὴν Αὐστρία δὲν συσχετίζεται πάντοτε μὲ τὴ λατρεία τοῦ Χίτλερ. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Χάννα Ἄρεντ εἶχε παρατηρήσει παλαιότερα ὅτι «ὁ Χίτλερ ὅσο ζοῦσε ἄσκησε μία ἀκατανίκητη, ὑποτίθεται, γοητεία καὶ ἀπὸ τότε ποὺ πέθανε, ἔχει τόσο πολὺ λησμονηθεῖ ὥστε δὲν παίζει πιά κανένα ρόλο, ἀκόμα καὶ στοὺς κόλπους τῶν νεοφασιστικῶν καὶ νεοναζιστικῶν ομάδων τῆς Γερμανίας».³²

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ κάνω μία ιδιαίτερη ἀναφορὰ στὴν περίπτωση τῆς Ρωσίας. Στὴ μετασοβιετικὴ Ρωσία ἡ ἐμφάνιση τοῦ κόμματος «Ρωσικὴ Ἐθνικὴ Ἐνωση» (Русское Национальное Единство) καὶ ἀργότερα τοῦ κόμματος «Ἐθνικὴ Πατριωτικὴ Ἐνωση τῆς Ρωσίας» (РОДИНА), μὲ σαφεῖς ἐθνικιστικὲς τοποθετήσεις, ἀλλὰ καὶ μικρότερης ἐμβέλειας νεοφασιστικῶν ομάδων ὅπως ἡ Ἐθνικὴ-Σοσιαλιστικὴ Ὀργάνωση (Национал- Социалистическое Общество), προκαλεῖ, κατ' ἀρχὰς τουλάχιστον, ὀρισμένη ἐκπληξη. Πρὸς ἀποφυγὴ παρερμηνειῶν θὰ σημειώσω ἐδῶ ὅτι οἱ νεοφασιστικὲς/ἐθνικιστικὲς ομάδες στὴ σημερινὴ Ρωσία δὲν ἔχουν καμία σχέση μὲ τὶς ἀπόψεις τῶν Σλαβόφιλων στὴ Ρωσία τοῦ 19^{ου} αἰ.³³ Βεβαίως καὶ στὴ σύγχρονη Ρωσία ἡ ρητορικὴ τῶν νεοφασιστικῶν τάσεων ἀναπτύσσεται κατὰ βάσιν κατὰ τῶν μεταναστῶν καὶ τῆς παγκοσμιοποίησης.³⁴ Ὡστόσο, θὰ πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ μετανάστες στὴ σημερινὴ Ρωσικὴ Ὀμοσπονδία εἶναι κατὰ βάσιν ἐγχώριοι, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὶς παλαιότερες «σοβιετικὲς δημοκρατίες», εἶναι κυρίως μουσουλμανικοῦ θρησκευήματος, ἐνῶ ἀνήκουν στὶς φτωχότερες τάξεις. Δυστυχῶς, ἡ ἄμεση κρατικὴ ἀντιμετώπιση τῶν περιστατικῶν βίας ποὺ ἀσκεῖται ἀπὸ νεοναζιστικὲς ομάδες στὴ Ρωσία, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χῶρες, εἶναι περιορισμένη. Βεβαίως αὐτὸ δὲν εἶναι κάτι πρωτοφανὲς στὴν ἀχανὴ αὐτὴ χώρα, ἐὰν θυμηθεῖ κανεὶς τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἐθνικῶν (Λιθουανῶν, Πολωνῶν, Ἑλλήνων, Οὐκρανῶν κ.ἄ.)

³² Hannah Arendt, *Τὸ ὀλοκληρωτικὸ σύστημα*, σ. 33.

³³ Δημήτρης Μπαλτάς, «Σλαβόφιλοι καὶ Δυτικόφιλοι στὴν Ρωσία τοῦ 19^{ου} αἰ.», *Στέπα* 13 (2019), σ. 65-71.

³⁴ Aleksandr Shchipkov, *Traditionalism, Liberalism and Neo-Nazism in the Current Political Space*, κεφ. II.

καὶ τῶν θρησκευτικῶν (Ἑβραίων, Χριστιανῶν κ.ἄ.) ομάδων ἐκ μέρους τοῦ σοβιετικοῦ καθεστῶτος, ἰδιαίτερος δὲ ἐκ μέρους τοῦ Στάλιν.³⁵ Ἐξάλλου, θὰ προκαλέσει ἐντύπωση ἢ γενικῶς ἀδιάφορη στάση τῆς Ρωσικῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας ἀπέναντι στὶς νεοφασιστικὲς ομάδες. Παράλληλα ἔχει ἐπισημανθεῖ ὅτι ὀρισμένα μέλη τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας ἐκφράζουν ἐνίοτε ἐθνικιστικὲς ἀπόψεις.³⁶ Πάντως αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ δράση τῶν νεοφασιστικῶν ομάδων στὴ Ρωσία ἔχει συγκεκριμένη θρησκευτικὴ παράμετρο.

Ὅμοίως καὶ εὐρύτερα στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη ἡ ἄνοδος ποικιλῶνυμων ἀκροδεξιῶν κομμάτων³⁷ εἶναι σταθερὴ τὰ τελευταῖα χρόνια. Ἐπισημαίνεται ὅμως ὅτι «ἡ ἀκροδεξιὰ στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη ἔχει τρία χαρακτηριστικὰ ποὺ τὴ διακρίνουν ἀπὸ τὰ συγγενῆ κόμματα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης: α'. Οἱ ἀριστερὲς τοποθετήσεις στὴν οἰκονομία β'. οἱ ὁμοιότητες μεταξὺ τῆς ταυτότητας καὶ τῶν πολιτικῶν μεταρρυθμίσεων καὶ γ'. ἡ συνύπαρξη τῶν ἀκροδεξιῶν μὲ τυπικὰ ριζοσπαστικὰ κόμματα».³⁸ Ἕνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀπὸ τὶς χῶρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἀποτελεῖ ἡ σημερινὴ Οὐγγαρία ἢ πολιτικὴ τῆς ὁποίας παρουσιάζει τὰ τελευταῖα χρόνια ἀκραῖα ἐθνικιστικὰ χαρακτηριστικὰ, τὰ ὁποῖα διαθέτει κυρίως τὸ συντηρητικὸ κόμμα «Οὐγγρικὴ Πολιτικὴ Ἐνωση» (Fidesz). Ἐπισημαίνεται, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ Ὁρμπαν «καταδίκασε τὰ σχολεῖα ὡς χώρους φιλελεύθερης κατῆχησης [...]. Ἕνα νέο ἐθνικὸ κεντρικὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα σύστηνε τὰ ἔργα ἀντισημιτῶν Οὐγγρων συγγραφέων. Τὰ σχολεῖα πῆραν ὁδηγίους νὰ ἐνθαρρύνουν δραστηριότητες ποὺ ὑμνοῦν τὸ ἔνδοξο μυθικὸ οὐγγρικὸ ἐθνικὸ παρελθόν, ὅπως ἡ ἱππασία καὶ τὰ οὐγγρικὰ λαϊκὰ τραγούδια».³⁹ Ἐπίσης καὶ στὴν περίπτωση τῆς Οὐγγαρίας ἡ κυβερνητικὴ πολιτικὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀντιμεταναστευτικὲς τοποθετήσεις καὶ πρακτικὲς.

³⁵ Ἐνδεικτικῶς βλ. Hannah Arendt, *Τὸ ὀλοκληρωτικὸ σύστημα*, σ. 200.

³⁶ Βλ. σχετικὰ Σέρτζ Σμέμαν, «Ἡ ψυχὴ τῆς Ρωσίας», *National Geographic* 22, no 4 (2009), σ. 23, 26.

³⁷ Lenka Bustikova, «The Radical Right in Eastern Europe», στὸν τόμο Jens Rydgren (εοιμ.), *The Oxford Handbook of the Radical Right*, Oxford University Press, 2018, σ. 567.

³⁸ Lenka Bustikova, «The Radical Right in Eastern Europe», σ. 577.

³⁹ Jason Stanley, *Πῶς λειτουργεῖ ὁ φασισμός*, σ. 69.

Β΄.

Καθίσταται φανερό ότι ο νεοφασισμός, με τὰ γνωρίσματα πού ἔχω περιγράψει, ἔχει πλέον δημιουργήσει ἰσχυρὰ θεμέλια μέσα στίς σύγχρονες κοινωνίες, ἔστω μετασχηματιζόμενος σέ ἀκροδεξιὰ κόμματα καί ὀργανώσεις καί ἐκφραζόμενος πολιτικά μέσῳ τῶν Κοινοβουλίων τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἀναγκαῖο νά συζητηθοῦν ἐν συνεχείᾳ τρόποι, σέ θεωρητικό καί κυρίως σέ πρακτικό επίπεδο, ὑπέρβασης αὐτοῦ τοῦ ἐπικίνδυνου, σέ κάθε περίπτωση, φαινομένου.

Κατ' ἀρχάς, καί προκειμένου νά γνωρίζει κανεῖς γιά ποιό φαινόμενο γίνεται λόγος,⁴⁰ εἶναι χρήσιμο νά διακρίνει τόν φασισμό/ναζισμό πού θεμελιώθηκε τήν ἐποχή τοῦ μεσοπολέμου ἀπό τὰ νεοφαστικά/ἀκροδεξιὰ κόμματα τῶν δεκαετιῶν ἀπό τὸ 1970 μέχρι σήμερα, καθ' ὅσον ἄλλο εἶναι τὸ «λειτουργικὸ ἰσοδύναμο» καί ἄλλο τὸ «πιστὸ ἀντίγραφο» τοῦ κλασικοῦ φασισμοῦ, κατὰ τὴ χαρακτηριστικὴ διάκριση τοῦ R. O. Paxton.⁴¹ Αὐτὸ διότι διαπιστώνονται μεταξύ τους, ὅπως, νομίζω, φάνηκε ἀπὸ τὴ μέχρι τώρα πραγμάτευση καί τὰ σχετικὰ παραδείγματα, πολλές ὁμοιότητες ἀλλὰ καί πολλές διαφορές. Ἐὰν ὁ φασισμὸς ὑπῆρξε μία ἀκραία συμπεριφορά, γεγονὸς ἀναμφισβήτητο, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι κάθε μεμονωμένη ἀκραία συμπεριφορὰ ἀνήκει στὸν χῶρο τοῦ φασισμοῦ ἢ τῶν νεοφασιστικῶν μορφωμάτων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ ἀποφύγει κανεῖς τοὺς ἱστορικοὺς ἀναχρονισμοὺς καί τὶς μάταιες γενικεύσεις.

Παράλληλα, εἶναι ἀναγκαῖο νά ἔχει πάντοτε κανεῖς ὑπ' ὄψιν του ὅτι ὁ κλασικὸς φασισμὸς «συνδέεται πιὸ εὐλόγα μὲ ἓνα σύνολο ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ πάθη πού διαμορφώνουν τὴ φασιστικὴ δράση παρὰ μὲ κάποια συνεπὴ καί καλοσχηματισμένη φιλοσοφικὴ θεωρία».⁴² Πρὸς τοῦτο θὰ ὑπομνησθοῦν ἐδῶ δύο ἐνδιαφέροντα παλαιότερα κείμενα. Μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν Χίτλερ ὁ Τόμας Μὰν ἔγραφε στὸ ἡμερολόγιό του ὅτι εἶχε γίνει μάρτυρας ἐνὸς εἴδους ἐπανάστασης «ἢ ὅποια δὲν στηριζόταν σὲ ιδέες, ἦταν ἐνάντια στίς ιδέες, ἐνάντια σὲ ὅτιδήποτε ἀνώτερο, καλύτερο, ἀξιοπρεπές, ἐνάντια στὴν ἐλευθερία, στὴν ἀλήθεια καί στὴν δικαιοσύνη».⁴³ Λίγα χρόνια ἀργότερα, στὸ κείμενο τῆς δεύτερης προκήρυξης (1942) τῆς χριστιανικῆς ἀντιφασιστικῆς ὀργάνωσης «Λευκὸ Ρόδο» διαβάζουμε τὴ διατύπωση:

⁴⁰ Emilio Gentile, *Chi è fascista*, Laterza, Bari-Roma 2019, passim.

⁴¹ Robert O. Paxton, *Ἡ ἀνατομία τοῦ φασισμοῦ*, σ. 243.

⁴² Ὁ.π., σ. 63.

⁴³ Ἡ ἀναφορὰ ἔχει ληφθεῖ ἀπὸ τὸν Robert O. Paxton (*Ἡ ἀνατομία τοῦ φασισμοῦ*, σ. 19).

Είναι αδύνατο να αντιπαρατεθεί κανείς πνευματικά στον εθνικοσοσιαλισμό, διότι ο εθνικοσοσιαλισμός είναι το αντίθετο του πνεύματος. Είναι λάθος να γίνεται λόγος για εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία, γιατί αν υπήρχε κάτι τέτοιο, θα έπρεπε να προσπαθήσει κανείς να την έπαληθεύσει ή να την αντικρούσει με μέσα πνευματικά. Η πραγματικότητα όμως μάς δίνει μία εικόνα τελείως διαφορετική: ήδη από τα πρώτα του βήματα το κίνημα αυτό βασίστηκε στην εξαπάτηση του συνανθρώπου, ήδη από τότε ήταν ένα κίνημα βαθύτατα σάπιο και μόνο με συνεχή ψέματα μπορούσε να σωθεί.⁴⁴

Με όρισμένα σημεία του αποσπάσματος (λ.χ. εάν ο εθνικοσοσιαλισμός είναι ή όχι ιδεολογία) μπορεί να διαφωνήσει κανείς, αλλά όπωσδήποτε θα συμφωνήσει με το ότι ο εθνικοσοσιαλισμός επιβλήθηκε «με συνεχή ψέματα».⁴⁵ Έδω το ζήτημα είναι ότι και σήμερα, υπό τις μορφές που αναφέρθηκαν παραπάνω, τα νεοφασιστικά/άκροδεξιά κόμματα χαρακτηρίζονται από τη ρητορική εξαπάτησης των πολιτών. Έτσι καθίσταται αναγκαία ή έγκαιρη ανάδειξη των φασιστικών χαρακτηριστικών και η προσπάθεια αποτροπής της επιβολής τους στην κοινωνία.

Ύστερα από τις δύο αναφερθείσες προϋποθέσεις κατανόησης του φαινομένου, δημιουργείται εύλογα το ερώτημα πώς μπορούμε να υπερβούμε στις φιλελεύθερες κοινωνίες μας αυτή τη νέα επιστροφή του φασισμού, αφού βεβαίως προηγουμένως τον έχουμε αναγνωρίσει ως τέτοιο.

Μία πρώτη απάντηση μπορεί να εξαχθεί από τη δημόσια συζήτηση που είχε γίνει πριν από αρκετά χρόνια μεταξύ του Κορνήλιου Καστοριάδη και του Ντανιέλ Κον-Μπεντίτ, όταν ο δεύτερος διατύπωσε την άποψη ότι

ο φασισμός (ένν. της Γερμανίας του Χίτλερ) ήταν η έκφραση ενός λαού που δεν είχε πια ταυτότητα· δεν ήταν οι δέκα χιλιάδες κακοί κεφαλαιοκράτες που επιβλήθηκαν στον γερμανικό λαό. Το πράγμα ξεκίνησε από τα κάτω [...] Είμαι οπαδός της ελευθερίας του εκφράζεσθαι των φασιστών και έχω μπουχτίσει μ' αυτούς που λένε “ελευθερία για όλους εκτός από τους έχθρους της ελευθερίας”. Γιατί αυτή ακριβώς αυτή η φράση θα μάς κάνει όλους να περάσουμε κάποια μέρα στο Γκουλάγκ ... Θα υπερασπίσουμε τα πράγματα με πολιτικό τρόπο.⁴⁶

⁴⁴ Βλ. τον τόμο *Δεν θα σιωπήσουμε ποτέ. Οί προκηρύξεις του Λευκού Ρόδου (1942-1943)*, μετφρ.: Θ. Τσομίδης, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 29.

⁴⁵ Σχετικά με την απάτη και την διαστρέβλωση ως μέσα επιβολής του κλασικού φασισμού βλ. Lionel Richard, *Ναζισμός και κουλτούρα*, σ. 21.

⁴⁶ Βλ. Κορνήλιος Καστοριάδης, Ντανιέλ Κον-Μπεντίτ, *Από την οικολογία στην αυτονομία*, μετφρ.: Ά. Σταύρου, Ράππα, Αθήνα 1985, σ. 56-57.

Ἔτσι, ὑπὸ ἓνα πνεῦμα ἐλευθερίας καὶ ἀνεκτικότητας, θὰ πρέπει, νομίζω, οἱ φιλελεύθερες δυτικὲς κοινωνίες, πὺ συχνὰ ἐπικρίνονται, καὶ ὄχι ἄδικα, ὡς διεφθαρμένες, νὰ κατανοήσουν τὴν παρουσία καὶ τὴ δράση τῶν συγχρόνων φασιστικῶν κομμάτων. Ἐὰν οἱ ἴδιοι οἱ ἐκπρόσωποι τῶν μορφωμάτων αὐτῶν χλευάζουν τὴ δημοκρατία καὶ τὸν φιλελευθερισμό, αὐτό εἶναι πράγματι ἓνα ζήτημα. Ἄλλὰ εἶναι ἀντιφατικὸ νὰ ἐπιχειρήσει νὰ περιορίσει ἡ σύγχρονη δημοκρατία μας τὸ πεδίο ἔκφρασης τῶν νεοφασιστῶν, διότι τότε ἀντανακλᾷ τὴ θεωρητικὴ ἰδεολογία καὶ τὴν ἱστορικὴ πρακτικὴ τους. Στὴν ἴδια αὐτὴ συνάφεια θὰ πρέπει νὰ περιληφθεῖ ἡ χαρακτηριστικὴ διατύπωση τοῦ Οὐμπέρτο Ἔκο: «Εἶμαι ἀντίθετος στὴ θανατικὴ ποινὴ καί, ἀκόμη κι ἂν εἶχα συλλάβει τὸν Χίτλερ, θὰ τὸν εἶχα στείλει στὸ Ἀλκατράζ».⁴⁷ Αὐτό, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐνέχει βεβαίως τὸν κίνδυνο νὰ δοθεῖ εὐρύτατος χῶρος ἔκφρασης σὲ ἐξτρεμιστικὰ ἐκφραζόμενες νεοφασιστικὲς ομάδες, ὅπως συμβαίνει σήμερα στὴ Γερμανία καὶ στὴ Ρωσσία, καὶ μάλιστα σὲ πολλὲς περιπτώσεις χωρὶς νὰ παρεμβαίνει τὸ κράτος. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ οἱ σύγχρονες εὐρωπαϊκὲς δημοκρατίες ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ παρέμβουν πνευματικὰ (διὰ τῆς παιδείας) καὶ πολιτικά (διὰ τῆς νομοθεσίας, ἀκριβέστερα ὅ,τι ἐμπίπτει στὸν χῶρο τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου) ὥστε νὰ ἐλέγξουν αὐτὰ τὰ φαινόμενα.

Καὶ ἐδῶ ἔρχομαι σὲ ἓνα δεῦτερο τρόπο ὑπέρβασης αὐτῶν τῶν βίαιων ἐκδηλώσεων τῶν νεοφασιστῶν. Κατ' ἀρχὰς θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωριστεῖ ὅτι παρὰ τὶς ἐκδηλώσεις σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο, ὁ φασισμὸς ἔχει εὐρωπαϊκὴ ἀφετηρία. Ἔτσι παρατηρεῖται, μὲ κάποια ὑπερβολὴ ἴσως ἀλλὰ σωστά, ὅτι «ἔχει τὶς ρίζες του στὸν δικὸ μας πολιτισμό, στὴν κοινωνία μας πὺ ἔχει ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὶς πνευματικὲς τῆς ἀξίες [...] Σ' αὐτὴ τὴ βουτηγμένη στὴ μνησικακία κοινωνία καλλιεργήθηκε —καὶ καλλιεργεῖται ἐκ νέου— ὁ φόβος γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ ἡ ἀπέχθεια γιὰ καθετὶ διαφορετικόν».⁴⁸ Ἡ ἐρμηνευτικὴ αὐτὴ τονίζει τὴν καλλιέργεια τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν στὶς εὐρωπαϊκὲς χῶρες, ὥστε νὰ ἀναδειχθοῦν ἐκ νέου ἀξίες πὺ θὰ ἀποτρέψουν τὴν ἐμφάνιση καὶ τὴ διατήρηση νεοφασιστικῶν μορφωμάτων. Ἔτσι ἡ Ἐυρώπη θὰ πρέπει νὰ ἐπανανακαλύψει τὶς ξεχασμένες ἀξίες τῆς δημοκρατικῆς συμπεριφορᾶς, τῆς φιλοξενίας, τῆς ἀνεκτικότητας.

Ἐπιβάλλεται λοιπὸν ἡ Ἐυρώπη νὰ καλλιεργήσει τὶς πνευματικὲς ἀξίες μέσα ἀπὸ τὰ ἐκπαιδευτικὰ τῆς συστήματα, τὰ ὁποῖα βεβαίως εἶναι ἄστοχο, ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνο, νὰ

⁴⁷ Umberto Eco, *Περὶ φασισμοῦ καὶ πολέμου*, σ. 150.

⁴⁸ Rob Riemen, *Ἡ ἀέναη ἐπιστροφή*, σ. 56.

έχουν έναν προσανατολισμό αποκλειστικά και μόνον τεχνικό και οικονομικό. Έτσι τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς παιδείας, διότι μὲ αὐτὴν μπορεῖ νὰ ὀχυρωθεῖ ὁ πολίτης καὶ ἡ κοινωμία ἀπέναντι στὴ ρητορικὴ μίσους τῶν συγχρόνων φασιστικῶν κομμάτων.

Παράλληλα πρέπει νὰ κατανοηθεῖ πὼς ἡ ὑπέρβαση τῶν ὁποιοδήποτε τύπου νεοφασιστικῶν συμπεριφορῶν δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ διὰ τῆς βίας. Εἶναι εὐνόητο ὅτι ἡ βία παράγει βία καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ διατήρηση ἑνὸς διχαστικοῦ πνεύματος μέσα στὴν κοινωμία, πραγματικότητα πὸν εὐνοεῖ τὴν παρουσία νεοφασιστικῶν ὁμάδων, ἡ δρᾶση τῶν ὁποίων βασίζεται στὴν ἀναφερθεῖσα διάκριση τοῦ «ἐμεῖς» καὶ «οἱ ἄλλοι». Ἡ ἀπάντηση ἐκ μέρους τῆς σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατίας ἐπιβάλλεται νὰ προτείνει τὴν ἐνότητα καὶ ὄχι τὸν διχασμό.

Συμπέρασμα

Ἐὰν μπορέσουμε νὰ προσδιορίσουμε τὴ φύση καὶ τὴ λειτουργία τοῦ φασισμοῦ καὶ περαιτέρω τοῦ νεοφασισμοῦ, θὰ ἀνιχνεύσουμε στὴ σύγχρονη κοινωμία μας τί ἀνήκει καὶ τί δὲν ἀνήκει σ' αὐτὸ τὸ ἰδεολογικὸ μὀρφωμα καὶ τὴ σχετικὴ συμπεριφορά. Ἀσφαλῶς τὸ ἐθνικιστικὸ, τὸ ρατσιστικὸ καὶ τὸ λαϊκιστικὸ στοιχεῖο εἶναι μέρη μιᾶς φασιστικῆς συμπεριφορᾶς, τὴν ὁποία ἐπιδεικνύουν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὁποία ἀποφεύγουν ἐπιμελῶς νὰ ἀποκαλέσουν φασιστικὴ, τὰ σύγχρονα ἀκροδεξιὰ κόμματα καὶ κινήματα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅπως ἔχουν διαμορφωθεῖ τὰ πράγματα ἐδῶ καὶ δεκαετίες, αὐτὲς οἱ νεοφασιστικὲς συμπεριφορὲς, ἂν καὶ δὲν θυμίζουν τὸν κλασικὸ φασισμό, παραμένουν μία ἀπειλητικὴ συμπεριφορὰ γιὰ συγκεκριμένες πληθυσμιακὲς ὁμάδες.

Ἡ ἀπάντηση ἐκ μέρους τῆς σύγχρονης, φιλελεύθερα θεμελιωμένης, δημοκρατικῆς κοινωμίας ἀπέναντι στὶς φασιστικὲς/φασίζουσες συμπεριφορὲς μπορεῖ νὰ δοθεῖ σὲ δύο ἐπίπεδα, στὸ πνευματικὸ (διὰ τῆς παιδείας καὶ τῆς ἠθικῆς) καὶ στὸ πολιτικὸ (διὰ τῆς νομοθεσίας, ὅπωςδὴποτε γιὰ τὶς περιπτώσεις πὸν ἐμπίπτουν στὸν χῶρο τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου). Εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι σὲ καμία περίπτωση κόμματα καὶ φορεῖς πὸν θέλουν νὰ ἀποκαλοῦνται δημοκρατικὰ δὲν πρέπει νὰ ἐπιδείξουν μία μὴ δημοκρατικὴ συμπεριφορὰ, συστοιχιζόμενα ἔτσι μὲ τὶς ἀκραῖες ἐκδηλώσεις βίας τῶν νεοφασιστικῶν ὁμάδων.